

Analýza jazykového prejavu v televíznej relácii (na báze Slovenského hovoreného korpusu)

Agáta Karčová

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava

1. Slovenský hovorený korpus

Korpus hovorených komunikátov (Slovenský hovorený korpus; ďalej SHK) sa začal budovať v oddelení Slovenského národného korpusu JÚLŠ SAV v Bratislave v r. 2007. V decembri 2008 bola sprístupnená prvá verzia v rozsahu 128 000 textových jednotiek, v januári 2010 bola vytvorená verzia *s-hovor-2.0* v rozsahu 678 596 tokenov (prístupný na <https://data.juls.savba.sk/oral/>, kde je zároveň odkaz na www rozhranie určené na vyhľadávanie v SHK). Projekt SHK je zameraný na zmapovanie reči dospelých používateľov slovenčiny celého územia Slovenska. Databáza obsahuje spontánne aj riadené rozhovory, monologické (napr. kázne, prednášky) aj dialogické útvary, ako aj zvukové záznamy z rozhlasu a televízie. Na prepisovanie zvukových záznamov sa používa program Transcriber, ktorý umožňuje rozčleniť každú nahrávku na menšie časti, prelinkovať ju s prepísaným textom, priradiť hovoriaceho k adekvátnej časti prehovoru a vkladať do textu značky pre vybrané javy, akými sú hlavne výslovnostné defekty, pauzy, rôzne šumy a ruchy v pozadí prehovoru. Legenda k značkám sa nachádza na uvedenej internetovej stránke v sekcii *Ako pracovať so SHK*.

Pri koncipovaní projektu Slovenského hovoreného korpusu sa predovšetkým zvažovala potrebnosť zachytávania jednotlivých výslovnostných javov, ale vzhľadom na nerovnakú kvalitu nahrávok a veľký rozsah korpusu sa pristúpilo k ich redukovaniu. Ako najvhodnejší sa zvolil ortografický prepis. Jednoznačné odchýlky od spisovnej výslovnosti sa zachytávajú bezprostredne za slovom za znakom lomky. Napr. zaváhanie spojené s predĺžením spoluhlásky je zachytené jej zdvojením a pridaním príslušného znaku pre zaváhanie (*asi/assi**), predĺženie samohlásky sa zapisuje použitím znaku dvojbodky (*preto/pre:to:**). Ak je samohláska vyslovená skráteno, zapíšeme ju za lomku bez dĺžňa (*pekná/pekna*), nevyslovenie zdvojenej spoluhlásky zaznačíme zápisom iba jednej z nich (*denný/dený*). Nesprávnu výslovnosť diftongov zaznačíme podľa toho, ako boli vyslovené (*môžem/móžem, môžu/možem*). Slovo vyslovené prerušovane zapisujeme s použitím podčiarkovníka (*práve/prá_ve*). Nesprávne zmäkčenie tvrdých a tvrdú výslovnosť mäkkých spoluhlások (s výnimkou výslovnosti *l* pred samohláskami *e, i*) zachytávame tak, že za spoluhlásku doplníme mäkčeň/úvodzovky (*selekc-ia/seľekcia, deti/d"et"ti*). Hrdelný zvuk plynule nadväzujúci na slovo zachytávame pomocou špeciálnej značky šva (*plán/plán@**).

Neartikulované zvuky hovoriacich a počúvajúcich (kašľanie, zívanie, smiech a i.), ale aj pauzy a informácie o defektnej výslovnosti (mumlavá výslovnosť, nedokončené slovo) sa vkladajú do príslušného časového bodu nahrávky, v prípade potreby sa dá naznačiť ich trvanie.

Rozsiahlosťou a rôznorodosťou nahrávok predstavuje SHK reprezentatívnu vzorku, ktorá umožňuje skúmanie jednotlivých i komplexných javov na všetkých jazykových rovinách. Výhodou korpusu sú prepisy priradené k zvukovým nahrávkam, prehľadnosť a schopnosť programu rýchlo vyhľadávať ľubovoľné reťazce znakov a zachytávaných javov.

2. Analýza jazykového prejavu vybraného hovoriaceho

2.1 Jazyk médií

„Tézu, že médiá patria k činiteľom výrazne určujúcim novší vývin jazyka, prijala naša jazykovedná teória už dávnejšie... Táto téza sa bez väčších modifikácií či doplnení prijíma v slovenskej lingvistike až dodnes“ (Mlacek, 2008, s. 288). Rozhlasové a televízne relácie výrazne ovplyvňujú jazykovú skúsenosť používateľov slovenčiny, ako každý ústny jazykový prejav odrážajú zmeny v jazyku a spätne vplývajú na jazykové povedomie veľkej časti populácie. Z týchto dôvodov je dôležité mapovať situáciu používania jazyka v médiách. Existujúce sondy do rozhlasového a televízneho vysielania sa väčšinou zameriavajú na chyby na ortofonickej a lexikálnej úrovni (porov. napr. Považaj, 1993; Mislovičová, 1995), prípadne analyzujú otázky manažmentu a poukazujú na možnosti zlepšenia jazykovej kultúry inštitúcií (Jenča, 2009). Aj v tomto príspevku sme urobili podobný rozbor, zároveň sme sa zaoberali aj jazykovými a komunikačnými kompetenciami vybraného hovoriaceho.

2.2 Charakteristika vybranej televíznej relácie a ciele analýzy

Na analýzu sme vybrali časť záznamu televíznej relácie, odvysielanej v apríli 2007 v miestnej televízii. Účastníkmi rozhovoru sú štyri osoby: moderátorka a traja hostia relácie – gymnazista, jeho mama a športová trénerka. Relácia trvala jednu hodinu, rozdelená bola do štyroch častí. Tematicky sa rozhovor zameriaval na chlapcovo telesné postihnutie, vyrovnávanie sa s ním a na jeho športové úspechy i plány do budúcnosti. Rozhovor je riadený, formálno-neformálny.

Všimli sme si prejav moderátorky, konkrétne chyby v jej výslovnosti, vyjadrovanie schopnosti, bohatosť slovnej zásoby, schopnosť viesť rozhovor a to, či splňa základné predpoklady na moderátorskú funkciu v relácii. Zaujímalo nás, či je dobre informovaná o problematike, o ktorej hovorí, a či sú jej prehovory primerane informačne nasýtené.

2.2.1 Hodnotenie prejavu na fonetickej a lexikálnej úrovni

Moderátorkin prejav na ortofonickej úrovni sme porovnávali s normou správnej výslovnosti zachytenou v Pravidlách slovenskej výslovnosti (Kráľ, 2005). V nasledujúcej tabuľke uvádzame zistené rozdiely:

Tabuľka 1

Chyba	Počet výskytov	Príklady
krátka výslovnosť dlhých samohlások	18	bariérám/barieram, dobrý/dobry, trebárs/trebars, inštitúcií/inštitucii, spýtam/spydam, ťažké/ťažke
tvrdá výslovnosť mäkkých spoluhlások	11	ľudia/l'udia, pohľady/pohl'ady, hľadajú/hl'adajú, bohužiaľ/bohužial'', veľmi/vel'mi, koľají/kol'ají, toľko/tol''ko
nesprávna výslovnosť	9	vlastne/vlasne, tie/ťie, kto/gdo, nemôžem/nemôžem
skomolené slová	4	medailám/medaileam, predpoklad/predpoklad_t
nezreteľná výslovnosť a mumlanie	44 + 1	v [pron=pi] štúdiu, ahoj [pron=pi], nich [pron=pi], nich [pron=pi], nich [pron=pi], ako/ko [pron=pi]
zaváhania spojené s predĺžením výslovnosti	90	mamina/mamina:*, stereotyp/stereotyp@*, kroky/kroky:*, do/do:*, seba/seba:*, maminu/maminu:*

Príznačkovou výslovnosťou rozumieme defektnú artikuláciu alebo spojenú so zaváhaním a neprimeraným predĺžením hlásky. Z 962 slov, ktoré moderátorka počas relácie vyslovila, bolo spolu 177 príznakových, čo predstavuje 18,4 % z celkového počtu slov. Tento vysoký počet je spôsobený podľa nášho názoru aj tým, že si daná televízna relácia zachovala dôležitý aspekt spontánnosti, aj keď bola zrejme v hrubých kontúrach vopred pripravená. Časté zaváhania sú preto v rámci kontextu prehliadnuteľné, ale ostatné chyby pôsobili na vzájomnú komunikáciu rušivo.

2.2.2 Zisťovanie štylistickej primeranosti prejavu

Štylistická primeranosť prejavu bola uspokojivá, čiastočne ju narúšali príliš dlhé pauzy, nedokončené slová, lapsusy, skomoleniny, zaváhania, nedbalá štylizácia a pomocné neartikulované zvuky medzi slovami (označené značkou *mm*), použitie subštandardných a exponovane expresívnych výrazov a nepresné vyjadrovanie, napr.: *to váš život nabúrало; netrénuješ pod/podd* pani* [ent=pers]; *ide na majstrovstvá sveta a bum, päť zlatých medailí*. Tieto výrazy však neviedli k neporozumeniu, nedajú sa preto hodnotiť priamo ako chyby narúšajúce efektívnu komunikáciu. Moderátorka nepoužívala žiadne nespisovné slová, nárečové slová či idiolekty.

2.2.3 Analýza reči podľa princípov a zásad efektívnej verbálnej komunikácie

Na hlbšiu analýzu sme považovali za vhodné použiť ako východisko princípy a zásady efektívnej verbálnej komunikácie definované v diele Praktická štylistika (Slančo-

vá, 1996), v ktorom autorka vychádza z prác britských lingvistov, predovšetkým G. N. Leecha a H. P. Gricea. Tieto princípy a zásady zachytávajú komplex pôsobenia komunikačných a čiastočne štýlových a jazykových noriem a spôsob ich realizácie pri dosahovaní komunikačného cieľa. Ide o kooperačný princíp, zdvorilostný princíp, princíp prehľadnosti, postupnosti, ekonómie a expresivity. Z nich prvé tri vyplývajú z interpersonálnych komunikačných vzťahov, ostatné z pravidiel vychádzajúcich zo zákonitostí textovej výstavby. My sa budeme zaoberať prvými dvoma. Treba poznamenať, že tieto princípy a zásady boli primárne vytvorené na analýzu nielen verbálnej, ale aj textovej roviny a vyšli z inej jazykovej a kultúrnej situácie, preto ich aplikácia na súčasné prejavy hovoriacich zo Slovenska nemusí byť vždy v maximálnej miere adekvátne, vo všeobecnosti sa ale dajú vhodne aplikovať aj na analýzu týchto komunikátov.

Kooperačný princíp

Kooperačný princíp vyjadruje potrebu prispôbovať každý prejav očakávaniu v príslušnej komunikačnej situácii. Text by mal byť primerane informačne nasýtený (zásada kvantity), obsahovať pravdivé (zásada kvality) a relevantné informácie (zásada vzťahu) a mal by byť štylizovaný tak, aby bol prejav jasný, zreteľný (zásada spôsobu) (porov. Slančová, 1996, s. 70 – 75).

Pri overovaní týchto zásad vyplývajúcich z kooperačného princípu sme zistili, že viaceré z nich moderátorka vo svojom prejave vo väčšej či menšej miere nerešpektovala. Nasýtenosť textu je miestami nízka, otázky položené hosťom sú často nejasné a neúmerne dlhé, moderátorka (figurujúca v dialógu pod zašifrovaným menom Tbidaa) často opakuje vlastné i cudzie konštatácie, čo nie vždy súvisí s koherentnosťou výpovede a toto opakovanie pôsobí neprimerane (príslušné časti sú zvýraznené tučným písmom):

Tbidaa

[mm] [rh] **Pani [ent=pers], [mm] [ent=pers] spomínal, že mu bolo povedané, že/že:* môže z neho niečo byť v tom plávaní, že má talent/tale:nt.**

Možno je to aj tým, že ešte ako zdravý [rh] [mm] plával.

Aký je [ent=pers] plavec/plavecc*, [pron=ps-] aký je športovec a aký je bojovník/bojovník?

Tbgogm

[pron=ps-] [rh] Bol tam jeden Izraelčan, ktorý plával celkom/ccelkom* dobré časy/časy:*, v podstate tesne za mnou [pron=pi] vždy doplával, [pron=ps-] [rih-] ale [pron=ps-]

Tbgogm + Tbidaa

1: **nemal/n"emal šťastie**, [rih] vždy tesne za [pron=pi] mnou [pron=pi], áno. [-rih]

2: **Ale vždy tesne za tebou, našťastie/našťastie:***. [rh] [mm]

Zásade kvality odporujú nedbalé štylizácie výpovedí moderátorky, nedostatok dôkazov pri niektorých ňou vyslovených tvrdeniach, ale predovšetkým evidentne nízka informovanosť o téme relácie, čo môže byť, samozrejme, spôsobené aj nedostatkom

času na prípravu. Pri rozhovore o súťaži, na ktorej sa hlavný hosť relácie zúčastnil a ktorej sa dotýkala veľká časť rozhovoru, uviedla jej názov takto:

Tbidaa

[mm] my Bratislavčania môžeme byť všetci na teba určite hrdí, ale aj celé Slovensko, [rh] lebo si sa teraz nedávno vrátil z **majstrovstiev/majstrovstie:v*** [mm] sveta,

Tbidaa + Tbgogm

1: **oprav, áno, [rh] z majstrovstiev**

2: Sveta, juniorov.

Tbgogm

sveta/sveta:*

Tbidaa + Tbgogm

1: **[rh] kde/kde:* s/ss* [pron=lapsus2],**

2: Juniorov.

Tbidaa

juniorov v/v@:* [pron=pi] Johannesburgu, v Juhoafrickej republike, kde si [rh] z/z:@* piatich št [pron=lapsus] štartov/štarto:v* [pron=ps-] vyplával päť zlatých medailí.

Ako vidieť z tohto segmentu rozhovoru, moderátorka nepoznala presný názov súťaže, dokonca si už pred vyslovením tohto názvu žiadala korekciu od druhého hovoriaceho. Ten zároveň dvakrát zdôraznil a doplnil, že išlo o Majstrovstvá sveta *juniorov*, až kým moderátorka zopakovala a doplnila túto relevantnú informáciu. Takýchto prípadov, v ktorých sa na povrch dostávala slabá príprava moderátorky a jej nedostačujúce vedomosti o predmete rozhovoru, bolo pomerne veľa.

Zásada vzťahu nebola porušovaná vo výraznej miere, hovorí sa k veci, ale moderátorka sa „rada počúva“, modifikuje a opakuje už položené a zodpovedané otázky, kladie naraz rôzne otázky viacerým respondentom:

Tbidaa

v Juhoafrickej republike, kde si [rh] z/z:@* piatich št [pron=lapsus] štartov/štarto:v* [pron=ps-] vyplával päť zlatých medailí.

Takže to je/je:* úspech, klobúk dolu. [rh]

[mm] Aké pocity sú?

Vlastne/vlasne netrénuješ pod/podd* pani [ent=pers] až [pron=pi] tak dlho.

[mm] Vás sa hneď opýtam na to, aké pocity boli, [pron=ps-] ale skôr [pron=lapsus] najskôr [pron=pi] [ent=pers], ktorý vyplával tie zlaté medaily.

Zásada spôsobu bola narušená nejasnosťou niektorých otázok, neukončenými vetami, zaváhaniami, lapsusmi, ako aj skákaním do reči iným účastníkom dialógu bez úmyslu riadiť rozhovor:

Tbidaa

[pron=ps-] [rh] Aké dieťa bol [ent=pers]?

Tbnana

[pron=ps-] [rh] Veľmi/vel"mi

Tbnana + Tbidaa

1: veselé/vesele, [pron=ps-] veselé,

2: Vy ste priniesli aj fotky.

Tbnana

živé [rh] [pron=ps--] a [pron=ps-] hovorím, veľmi/vel"mi kamarátsky bol vždycky ku všetkým. [rh]

Tbyuca

Tak/ta:k@ [pron=pi] ja/ja: som ostala doma [pron=ps-] z pracovných povinností/povinností a/a:* išiel/išiel [pron=pi] asistent môj/mô:j*, pán [ent=pers] z Košíc, ktorý tam mal [pron=pi] tiež svojho plavca, [rh] [ent=pers],

Tbyuca + Tbidaa

1: čiže išli taká/taka.

2: Tu by sme možno mohli povedať,

Tbidaa

že ten tiež/tie:ž@*

Tbidaa + Tbyuca

1: má zz [pron=lapsus].

2: Ten/ten@

Tbyuca

[pron=ps-] mal [hh]+ štyri štarty a štyri strieborné medaily.

Zdvorilostný princíp

Na základe zdvorilostného princípu sa počas komunikačného aktu vyrovnáva pôsobenie komunikačného zámeru produktora a sociálnych noriem; vyrovnávajú sa vlastnosti subjektívnosti a sociatívnosti (Slančová, 1996, s. 77 – 78). Vyplývajú z nej zásady taktu, veľkorysosti, uspokojenia, súhlasu, skromnosti, sympatie a kontaktu.

Menej taktne zo strany osoby riadiacej rozhovor bolo, že o celom priebehu choroby a následkoch postihnutia po ťažkej operácii necháva hovoriť samotného postihnutého, pričom bola možnosť uľahčiť túto nepríjemnú a silne emotívnu tému napríklad zhrnutím niektorých faktov:

Tbidaa

[rh] V podstate [pron=pi], ako už som naznačila, [ent=pers] prišiel/prišiel:* o jednu zdravú nohu, o pravú nohu.

[rh] [pron=ps-] [mm] Ak ti to nie je nepríjemné/nepríjemne, [ent=pers], [mm] vieš sa s nami podeliť [pron=pi] o tie/ťie nepríjemné/neprijemne zážitky, ktoré si/si:* musel [pron=ps-] prežívať?

Tbidaa

[rh] Ja sa spýtam/spytam maminy. [-poz]

Pani [ent=pers], spomeniete si na ten deň/de:ň, kedy ste sa dozvedeli diagnózu vášho syna/s_syna [pron=skom]?

Tbnana

[rh] [pron=ps-] Bolo to ťažké/ťazke, [pron=ps--] [mm] [rh] hlavne, keď [pron=pi] mi povedali, že je to [rh] zhubný nádor. [poz] [pron=ps--] [rh]

Tbidaa

Aké/ake [pron=pi] ste mali pocity, asi [mm] ozaj veľmi [pron=pi] nepríjemné/nepríjemne [pron=pi].

[rh] Kto/gdo bol komu oporou?

[ent=pers] hovorí, že sa s [pron=lapsus] veľmi [pron=pi] rýchlo s tým/týmm* vysporiadal. +[hh]

Na druhej strane bolo pozitívne, že počas celého rozhovoru sa uplatňovala zásada sympatie. Moderátorka primerane privítala hostí, slušne ich predstavila aj oslovila, vedela vyjadriť svoju empatiu a obdiv k osobným i športovým úspechom, pri rozprávaní o ochorení sa snažila vnieť do ťažkej témy optimizmus. Z kontaktového hľadiska bola komunikácia primeraná, každý zo zúčastnených hostí mal priestor vyjadriť sa k relevantným otázkam, prezentovať svoje názory a postoje.

Zásada súhlasu bola rešpektovaná v pozadí výpovedí, v prvom pláne nevznikli situácie, kde by mohlo dôjsť k stretom názorov alebo nesúhlasu. Podobne sa v pozadí prejavovala aj skromnosť moderátorky.

Veľkorysosť sa ukazovala v tom, že sa rozprávanie o telesnom postihnutí chlapca vsadilo do kontextu postihnutých ľudí celej krajiny a načrtnuté boli aj možnosti, ako týmto ľudom uľahčovať život. Úspechy boli ukázané nielen ako záležitosť jednotlivca, ale aj ako úspech v reprezentovaní mesta aj celej krajiny. Uspokojenie z odpovedí bolo prirodzene prejavované kladením ďalších otázok a plynulým prechodom na iné témy.

3. Záver

Malá sonda do televíznej relácie skúma analýzu reči moderátorky z rozličných hľadísk. Rozbor ukázal viaceré nedostatky prejavu na ortofonickej a lexikálnej úrovni a štylistické chyby. Miera rešpektovania viacerých zásad vyplývajúcich z kooperačného princípu bola menej uspokojivá, našli sa výrazné rozpory so zásadami kvantity, kvality a spôsobu. Zdvorilostný princíp bol uplatňovaný buď priamo alebo v pozadí výpovede, rozpor bol len so zásadou taktu v úvode relácie.

Literatúra:

JENČA, Imrich: Jazyková kultúra a vysielanie Slovenského rozhlasu. In: *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia*. Ed. M. Považaj. Bratislava : Veda, 2009. 215 s.

KRÁĽ, Ábel: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin : Matica slovenská, 2005. 423 s.

MISLOVIČOVÁ, Sibyla: Jazyk na vlnách éteru. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Ed. M. Považaj. Bratislava : Veda, 1995. s. 135 – 139.

MLACEK, Jozef: Médiá a jazyk. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe*. Ed. S. Mislovičová. Bratislava : Veda, 2008, s. 288 – 297.

POVAŽAJ, Matej: Sonda do jazyka rozhlasového spravodajstva. In: *Kultúra slova*, 1994, roč. 28, č. 1, s. 9 – 16.

Slovenský hovorený korpus. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2009.
Dostupný z WWW: <<https://data.juls.savba.sk/oral/>>
SLANČOVÁ, Dana: *Praktická štylistika*. Prešov : Slovacontact, 1996. 176 s.